

Тетяна СОУЧКОВА
Трнава, Словацька Республіка

ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ЧЕСЬКА ТА СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКИ

У статті приділяється увага дослідженню ментальних картин як уявних структур, пов'язаних з конкретними географічними регіонами, а також розглядається проблема української міграції в Центральній Європі на прикладі Чеської та Словацької республік. Коротко визначені основні риси взаємовідносин чеського та словацького населення з українською діаспорою, досліджені найбільш поширені етнічні стереотипи.

Ключові слова: Центральна Європа, Чеська і Словацька республіки, українська меншина, етнічна ідентичність.

Чеська і Словацька республіки належать до країн Центральної Європи, де постійно проживає і здійснює свою діяльність численна українська діаспора. Це пов'язано з кількома факторами – від географічного розташування обох країн, з яких Словаччина має з Україною спільний східний кордон, до історичних, культурних і економічних аспектів, які спонукали численну міграцію українців, в основному до чеських земель. У нашій статті ми будемо приділяти увагу українській діаспорі та українським мігрантам на території обох держав, які, хоча в даний час розділені, співіснували протягом понад семидесяти років в рамках спільної держави і мають багато спільних соціальних і культурних особливостей, в тому числі й мовну близькість.

Стаття заснована на етнологічних дослідженнях авторки, яка родом із Чехії, але своє докторське дослідження здійснює в Словацькій Республіці та для своїх досліджень використовує знання української мови. Також у статті віддзеркалюється життєвий інтерес до Східної Європи, її історії, культури та мов. Авторка приділяє увагу міжнаціональним стереотипам та їх функціям у суспільстві, розглядає Центральноєвропейську зону з геополітичної точки зору, а також крізь призму сьогоднішньої концепції ментальних образів, тобто уявлень і асоціацій, пов'язаних з розмічанням конкретного простору і сприйняттям його специфіки. При вивченні ментальних образів авторка має справу зі сприйняттям Центральної Європи очима українських мігрантів. Головною проблемою в цьому зв'язку є українське сприйняття «західного» у порівнянні зі «східним», все це прив'язано до Центральної Європи і місцю Чехії і Словаччини в ній.

Концепція Центральної Європи в політичних колах почала використовуватись на Віденському конгресі, коли ця область була позначена як буферна зона між Заходом і Сходом в контексті наполеонівських воєн. Географічно і політично це завжди був не чітко визначений простір, тобто простір, який сприймався суб'єктивно. До нього належать землі, що колись входили до складу імперії Габсбургів, хоча й з дуже гнучкими межами, і тривалий час також Німеччини та Священної Римської імперії¹.

Заради обмежень, які маркують розподіл Центральної Європи у двадцятому столітті, регіон був перейменований на Центрально-Східну Європу, що краще відображає іншу орієнтацію,

особливо в східній частині регіону. Залишається відкритим питання, де проходить його східний кордон і що може служити демаркацією цієї межі з історичної, культурної, етнічної, мовної і, в кінцевому рахунку, релігійної точки зору. Коли ми говоримо про Центральну Європу, це Чеська і Словацька республіки, які розглядаються в якості уявного центру. На вживання фразеологізму «країна в серці Європи», претендують обидві країни і слід відзначити, що це є їхнім правом. Для цілей нашого дослідження ми обрали саме ці дві країни. Це одна з характерних рис чесько-словацьких відносин (або словацько-чеських), що чітко визначити, які з цих двох республік є «справжнім» серцем Європи неможливо. Чехію і Словаччину ми сприймаємо як єдине ціле з кількох причин. Найбільш важливою з них є спільна історія, особливо існування в рамках єдиної держави протягом 1918–1993 рр. Не є секретом, що функціонування взаємин за часів Чехословаччини не було гладким і збалансованим але в 1970-ті роки зміцнився тісний зв'язок між цими двома країнами на всіх рівнях життя, коли чехи і словаки поділяли загальні політичні, економічні і культурні погляди, що стало можливим також завдяки усвідомленню культурного споріднення, включаючи мовну близькість, яке датується ХІХ століттям. У спільній державі, таким чином, серед іншого, були рівномірно сприйняті проблеми етнічних і релігійних меншин. Стосовно української меншини було очевидно, що українці-русини в східній і північно-східній частині Словаччини належали до сфери чеських політичних і культурних інтересів і, навпаки, українці у Словаччині відображали традиції української міжвоєнної міграції в Чехії.

Для авторки, як дослідника, який також рухається в обох цих світах, спало на думку логічним порівняти, як розвивалася ситуація після розпаду Чехословаччини і як цю ситуацію сприймають члени української діаспори. На нашу думку, погляд «ззовні» на чехів і словаків може подати цікаву картину і відповісти на питання, чи можемо ми говорити про існування свідомості чесько-словацької громади, чи це є міф. У зв'язку з цим також треба поставити важливе питання щодо сприйняття центральноєвропейської області, яка безпосередньо впливає на визначення меж його східного кордону. Українці, на думку чехів і словаків, безсумнівно, належать до «східної» області (без будь-яких негативних конотацій). Ця межа дуже тонка і прониклива в сфері народної культури, особливо на сучасному словацько-українському кордоні. З огляду на те, що українці у Словаччині є важливою етнічною меншиною, наведемо кілька спостережень з цього питання.

В даний час українці складають найбільшу етнічну меншину в Чехії. Офіційні цифри говорять про близько 100 тисяч українців, які на законних підставах проживають на території Чеської Республіки (населення ЧР – 10 млн. осіб). Українська діаспора в Чехії має давні традиції і міграції українців можна розділити на чотири хвилі. Перша, яка не була масовою, відбувалась на початку ХХ століття, друга, дуже значна хвиля припадає на міжвоєнний період, коли українці прибували в Прагу і Подебради (Центральна Богемія, приблизно 40 км на схід від Праги). Тоді у Празі був заснований Український Вільний університет (перенесений з Відня до Праги в 1920-і роки) а потім в Подебрадах – Українська господарська академія (1922). Прибувала інтелігенція, студенти, видавались українські книжки, газети, функціонували різні асоціації. Тут працювали письменники і поети О. Олесь, Є. Маланюк, О. Ольжич, художник В. Касіян. Третя хвиля міграції, але не така масова, відбувалась в часи тоталітаризму і комуністичного режиму в Чехословаччині в 1948–1989 рр. Фундаментальні зміни відбулись з розпадом Радянського Союзу в 1991 році. Почалась четверта хвиля міграції, яка характеризується припливом в основному нелегальних мігрантів з України². Характер цієї міграції є економічний і визначається багатьма факторами. У Чехії українці, котрі прийшли й до сих пір приходять на роботу, це найчастіше люди із Закарпаття, які обрали Чехію через її близькість до України, гарне транспорт-

не сполучення, мовну і культурну близькість і, не в останню чергу, через відчуття сприятливої економічної ситуації в країні, що для них означає можливість отримувати відносно високу зарплату. Мотивація цих мігрантів і загальний характер четвертої хвилі міграції принципово відрізняється від попередніх хвиль і має сильний вплив на поточне становище українців в чеському суспільстві. І, навпаки, ці люди часто сприяють формуванню негативного ставлення чехів до українців.

На даний час близько 135 тисяч українців проживає на території Чехії легально, переважно у великих містах Центральної Чехії – Празі та Брно. Кількість нелегальних мігрантів становить близько 20 000. Сьогодні існує тенденція до зменшення їхньої чисельності завдяки відкриттю ринку праці в інших країнах – Португалії, Іспанії, Італії, Греції. Загальна чисельність мігрантів становить від 150 000 до 200 000 осіб³. У великих містах українці проживають розсіяно і поділяються на багато підгруп. Частина українців повністю асимілювалася в чеське суспільство, частина перебуває виключно в українських групах і навіть не вивчає чеську мову.

Дипломатичні представництва України в Чехії знаходяться у двох місцях – Посольство у Празі і консульство у Брно. Українське життя діаспори зосереджене у Празі, де нещодавно був заснований Український дім для консультативного обслуговування і підтримки мігрантів. Тут працює багато фольклорних груп, товариств тощо. У Чехії є можливість вивчати українську мову і літературу в якості окремої дисципліни в трьох університетах – у Празі, Брно, Оломоуці. У великих центрах часто є православна церква, у Празі їх декілька, які об'єднують людей різних національностей православної віри. Також є греко-католицькі церкви.

Більш складним питанням є етнічна самоідентифікація. Самі українці часто поділяють себе на українців і русинів. Ця проблема більш характерна для Словаччини.

Деяко інша ситуація склалася у Словацькій Республіці, яку в гуманітарних науках часто називають багатонаціональним суспільством. Найбільшою етнічною меншиною у Словаччині є угорці, що визначається історичним розвитком країни. Говорячи про українців Словаччини, це питання має подвійний рівень. На відміну від Чехії, у словацькому оточенні не існувала настільки виразна міжвоєнна міграція, але, як і в Чехії, з 1990-х рр. розвивається трудова та економічна міграція. На те вказує той факт, що в 2015 році було видано 10000 віз українським громадянам і вони опинились серед найбільших груп мігрантів з третіх країн⁴. Це допомагає формуванню української діаспори. Найбільш активні члени діаспори та представники сучасної міграції живуть в основному у братиславській області, де є робочі місця і рівень життя відносно високий. Братислава має вигідне географічне розташування неподалік Відня і кордону з Чехією, не кажучи вже про хороші шляхи у всіх напрямках.

Другою проблемою є сфера етнічної самоідентифікації українців, котрих у східній та північно-східній Словаччині можна поділити на українську і русинську частини. У цьому регіоні ми говоримо не про діаспору, або міграцію безпосередньо в економічному і професійному сенсі, але про автохтонне, тобто корінне населення, що постійно проживає на цій території. Це в основному лемки, які живуть на західному Закарпатті, на південному сході Польщі і у північно-східній Словаччині.

Щодо поглядів дослідників на етногенез та етнічну ідентифікацію, у довгостроковій перспективі немає консенсусу, тому, коли ми говоримо про українців у Словацькій Республіці, в літературі часто використовується термін українці-русини, що є компромісом. Суперечки про те, чи є це один етнос, або у русинів інший етногенез і вони не є частиною українського народу, заповнюють до сих пір сторінки спеціалізованих періодичних видань та стали темою числен-

них серій конференцій⁵. В даний час відродження русинської культури актуальне на сході Словаччини, особливо у Пряшеві та Кошицах, де діють русинські організації, фольклорні ансамблі, видаються журнали, інформаційні бюлетені та книги, проводяться конференції і є навіть радіопередача русинською мовою. При цьому слід зазначити, що у Словаччині в 1995 році була кодифікована літературна форма русинської мови, яка базується на діалекті лемків. У 1991 році про належність до українців проголосило 13 281 осіб і 17 197 – до русинів. В останні роки спостерігається тенденція до зменшення цих цифр⁶.

Ситуація у відносинах між русинами та українцями у Словаччині є дуже складною і часто не повністю прозорою навіть для культурних діячів. Академічна дискусія, однак, в кінцевому рахунку, має мало спільного з реальним і практичним життям, коли, наприклад, жителі самі називають себе русинами або руснаками і не мають на увазі вираз внутрішньої солідарності з ідеєю відродження русинської національності, але можуть просто використовувати в даній області традиційний етнічний абсолютно незалежно від глибших культурних або навіть політичних конотацій. Як руснаки, або русини, вони також відомі словакам, які живуть на сході держави, у котрих часто можна помітити різницю сприйняття – вони розуміють що русин і українець не те саме. Ідучи західним напрямком у Словаччині, люди більше втрачають сенс про ці нюанси і українці для них просто ті, хто живуть на сході країни.

Так само, як і в Чехії, дипломатичні представництва України в Словацькій Республіці знаходяться у двох містах – Братиславі (посольство) і Кошице (консульство). Іншим важливим центром є також Музей української культури у Свиднику. Українську мову можна вивчати в університеті в Пряшеві. Також працює середня школа з викладанням українською мовою.

Тепер розглянемо питання про взаємини української меншини з чехами та словаками. Як показано вище, природа і характер міграції і діаспори є різними, але і так можемо знайти між ними точки дотику та багато подібних рис. За даними соціологічних досліджень чехи ставляться до українців зневажливо⁷. Причиною цього є згадана потужна економічна міграція, коли українці часто прибували в країну нелегально заради того, щоб виконувати тільки просту ручну роботу. Чоловіки, як правило, працювали на будівельних майданчиках, жінки часто десь на складах, на фабриках, виконували допоміжні роботи. Часто це була фізично виснажлива робота.

Для того, щоб забезпечити робочі місця для мігрантів, розвивалась нелегальна система, яка називається клієнтською. Люди були змушені платити здирникам, вимагачам. Українці часто перебували у середовищі, пов'язаному з мафією і злочинним світом і, оскільки багато хто з них розмовляли російською мовою, чехи вважали їх росіянами. Образ росіян також досить негативний. Це відомий факт, що пересічний чех часто не відрізняє українську мову від російської. Так сформувався стереотип, що українці малоосвічені робітники з можливими зв'язками зі злочинним світом. Ситуація змінюється дуже повільно, тому що, як відомо, етнічні та культурні стереотипи характеризуються значним опором до будь-яких змін. Це явище підтверджується ретроспективно в ході дискусій, які авторка проводила з українцями.

Все залежить від суб'єктивних переживань респондентів. Багато з них були здивовані ставленням чехів і багато хто з них з цим був внутрішньо глибоко не згоден, наприклад, у зв'язку з розчаруванням з часто байдужим ставленням чеської публіки до подій Майдану.

У Словаччині міф про українців, як людей другого порядку, не поширювався до такої міри. В основному це пов'язано з тим, що українці-русини є невід'ємною частиною словацького багатоетнічного суспільства, отже словаки зустрічаються з цією темою частіше. Навіть у Братиславі, не так сильно поширений стереотип, що українець – це прибиральник, хоча в газетах час від часу з'являються статті, у яких зазначається, що українці забирають у словаків робочі місця⁸.

Після Оксамитової революції Словаччина в очах українців не набула статусу економічно перспективної держави, тому, незважаючи на географічну близькість і доступність, мігранти їхали до Чехії. Ця тенденція продовжується, хоча образ Словаччини зараз змінюється під впливом загального позитивного економічного розвитку країни.

У зв'язку з цим цікаво подивитися, що самі українці сприймають як «західне», що для них означає «розвинене, економічно надійне, сучасне». У протистоянні Чехії та Словаччини вони надають перевагу Чехії. До цього робить внесок також досить жорстка імміграційна політика Словаччини. Навпаки, словацькі українці переконливо свідчать, що словаки ближчі до них ніж чехи, як лінгвістично так і в культурному відношенні. Сьогодні українці чітко сприймають поділ Чеської і Словацької республік на дві окремі держави. За словами респондентів, у Чехії люди живуть більш «сучасно», але люди там дуже твердо ставляться проти «сходу», тобто по відношенню і до українців набагато менш дружні.

Неясним є питання визначення українцями Центральної Європи. Вважаємо, і це необхідно ще підтвердити емпіричним дослідженням, що для українців, які тут проживають, ця геополітична конструкція не є цілком суттєвою. Поділ в сьогоdnішній політичній ситуації полягає в основному в дихотомії Європейського Союзу, з одного боку, і Росії, з іншого. Українці у плані менталітету, культури та історії відносять себе до Європи, а не до Сходу. Респонденти, з якими авторка мала можливість розмовляти, підтверджують, що різниця у поглядах на чехів і словаків повільно розчиняється в загальних ідеях європеїзму.

¹ Moravcová, M., Svoboda D., Šístek F. Pravda, láska a ti na «Východě». Obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti. – Praha, 2005. – С. 12.

² Součková, T. Ukrainian Minority in Brno: A Qualitative Research on Ethnic Identity. // Ethnologia Actualis. – Вип. 15. – Ч. II. – Trnava 2015. – С. 67.

³ <http://www.ukrajinci.cz/cs/publikace-clanky/detail/kolik-je-tu-ukrajincu/> (25. 6. 2016).

⁴ <http://mic.iom.sk/atlas/ukrajinska-komunita/> (25. 6. 2016).

⁵ Напр. Sopoliga, M. Tradície hmotnej kultury Ukrajincov na Slovensku. – Bratislava, 2006., Mušínska, M. Rusíni-Ukrajinci Slovenska v zrkadle úradných štatistik. // Bittnerová, D., Moravcová, D. Etnické komunity. Vyjednávaní pozice v majoritě. – Praha, 2012. – С. 121135.

⁶ Tradície hmotnej kultury Ukrajincov na Slovensku.– С. 21.

⁷ Leontiyeva, Y. Ukrajinci // Výzkumná zpráva: Integrace cizinců v ČR. – Praha, 2004. – С. 27.

⁸ <http://www.noviny.sk/c/slovensko/ukrajinski-ucitelia-beru-slovenskym-robotnikom-pracu> (25. 6. 2016); <http://domov.sme.sk/c/7928965/ukrajinci-pracu-slovakom-na-vychode-nekradnu.html> (25. 6. 2016).

В статтє, уделєється вниманє дослідванню ментальних картин як мнимих структур, зв'язаних з конкретними географічними регіонами, а також розглядається проблема української міграції в Центральній Європі на прикладі Чеської і Словацької республік. Коротко визначені основні риси взаємодій чеського і словацького населення з українською діаспорою, досліджені найбільш поширені етнічні стереотипи.

Ключевые слова: Центральная Европа, Чешская и Словацкая республики, украинское меньшинство, этническая идентичность.

The article focuses on the study of mental pictures of how imaginary structures related to specific geographic regions, as well as the problem of Ukrainian migration in Central Europe on the example of the Czech and Slovak Republics. The basic features of the relationship of the Czech and Slovak population with the Ukrainian diaspora are briefly defined. The most common ethnic stereotypes are studied.

Keywords: Central Europe, the Czech and Slovak Republics, the Ukrainian minority, ethnic identity.